

УДК 343.97+343.37+3304:31

Г.С. ПОЛІЩУК, кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Київського національного університету внутрішніх справ

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДАНИХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

***Анотація.** З використанням узагальнюючих статистичних показників проаналізовано практику притягнення порушників екологічного законодавства до кримінальної відповідальності та призначення їм покарання в Україні за період 2001-2007 років. Визначено особливості та тенденції правоохоронної діяльності у сфері кримінально-правової охорони довкілля.*

Одне з центральних місць у реалізації природоохоронної політики держави займає право, що виступає як ефективний регулятор екологічних відносин у суспільстві та забезпечує інтереси особистості та соціальної справедливості у сфері екології. У сучасних умовах посилення антропогенного навантаження на навколишнє середовище все більше зростає значення неухильного та суворого дотримання діючого природоохоронного законодавства, у тому числі і кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля.

У правовій літературі різним аспектам, що стосуються проблеми протидії екологічній злочинності приділялась увага в роботах відомих учених у галузі кримінології та кримінального права: А.І. Долгової, О.Л. Дубовик, Е.М. Жевлакова, А.М. Плешакова, В.М. Раднаєва та ін. Питанням кримінально-правової охорони довкілля в Україні присвячено чимало уваги в працях українських учених: С.Б. Гавриша, О.П. Литвина, В.К. Матвійчука, П. Мельника, В.О. Навроцького, Ю.С. Шемшушенка та деяких інших. Разом з тим, у працях науковців, які займались даною проблемою, залишилися недостатньо висвітлені питання застосування кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за злочини проти довкілля в Україні на сучасному етапі. Не здійснювався аналіз практики застосування зазначених норм і Верховним Судом України.

Аналіз статистичних даних про стан екологічної злочинності в Україні свідчить, що її частка в загальній структурі злочинності, незважаючи на стійку тенденцію до збільшення, залишається незначною (Таблиця 1).

Таблиця 1

Питома вага злочинів проти довкілля у загальній структурі злочинності в Україні за період 2001 – 2007 років

(за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України)

Роки	Зареєстровано злочинів проти довкілля	Зареєстровано всього злочинів	Питома вага, у %
2001	1374	503676	0,27
2002	1247	450661	0,27
2003	1977	556351	0,35
2004	1877	520105	0,36
2005	2165	485725	0,46
2006	1919	420900	0,46
2007	1960	401293	0,49

Співвідносячи стан та динаміку злочинів проти довілля в Україні з кількістю осіб, які вчинили злочини даної категорії, слід зауважити, що зазначена тенденція в цілому зберігається і стосовно кількості виявлених осіб. Так, у 2001 році виявлено та притягнуто до кримінальної відповідальності за злочини проти довілля відповідно 1681 та 1421 особу. У 2007 році аналогічні показники дещо зменшились та становили відповідно 1370 та 1244 особи.

Характерною особливістю правозастосовної практики є зменшення коливань показників, що відображають етапи реалізації кримінальної відповідальності у сфері охорони довілля, від максимальних значень щодо кількості зареєстрованих злочинів до мінімальних щодо кількості засуджених осіб. Так, на відміну від кількості зареєстрованих злочинів, максимальний темп зростання яких становив у 2003 році 58,6 %, максимальні темпи зниження та зростання кількості виявлених осіб становили відповідно у 2002 та 2003 роках - 27,8 % і 28,3%. Ще менше такі коливання у темпах зниження-зростання кількості осіб, які були у 2001 – 2007 роках притягнуті до кримінальної відповідальності: максимальне зниження у 2002 році - 20,5 %, максимальне зростання у 2003 році – 20,5 %. Ще меншими є аналогічні показники щодо кількості засуджених осіб: максимальне зниження у 2005 році - 18,7 %, максимальне зростання у 2006 році – 20,4 %.

Також звертає на себе увагу поступове збільшення показників співвідношення між кількістю зареєстрованих злочинів та кількістю виявлених осіб, які їх вчинили, з 0,82 у 2001 році до 1,23 у 2007 (при максимальному значенні 1,50 у 2005 році). Стійким також є підвищення питомої ваги кількості осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти довілля, до числа виявлених осіб: з 84,5 % до 91,0 %. Так, у 2007 році було звільнено від кримінальної відповідальності 123 особи, що вчинили злочини проти довілля. Частка цієї категорії осіб становить 9,0 % від загальної кількості виявлених осіб (1370). У 2001 році частка звільнених від кримінальної відповідальності за злочини проти довілля становила 15,5 % (260) від 1681 виявленої особи. Тенденція правозастосовної практики в цій сфері, що полягає у зменшенні кількості осіб, звільнених від кримінальної відповідальності за злочини проти довілля, в цілому узгоджується з загальною статистикою правоохоронної діяльності в Україні протягом зазначеного періоду.

Аналіз співвідношення середніх показників, що відображають етапи реалізації кримінальної відповідальності у сфері охорони довілля, дає такі результати:

- співвідношення між середньою кількістю зареєстрованих злочинів та кількістю виявлених осіб, які їх вчинили, становить 1,21 (аналогічний показник загальної злочинності становив для 2007 року – 1,9), що можна пояснити практикою порушення кримінальних справ даної категорії, як правило, в умовах очевидності та вже після затримання винних осіб (більшість яких становлять браконьєри);
- співвідношення між середньою кількістю виявлених осіб, які вчинили злочини проти довілля, та тих осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, становить 1,11 (приблизно стільки ж становить аналогічний показник загальної злочинності);
- співвідношення між середньою кількістю осіб, яких було притягнуто до кримінальної відповідальності, та засуджених за злочини проти довілля становить 1,51 (аналогічний показник загальної злочинності становить 1,26).

Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України щодо кількості зареєстрованих злочинів проти довілля, осіб, які їх вчинили, осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за їх вчинення, а також відомості Державної судової

адміністрації України щодо засуджених осіб за злочини проти довкілля за період 2001 – 2007 роки повністю наведені у Таблиці 2.

Діяльність правоохоронних органів з виявлення злочинів проти довкілля, осіб, які їх вчинили, притягнення винних до відповідальності та засудження за період з 2001 по 2006 роки ілюструє Рис. 1.

Таблиця 2

Кількість зареєстрованих злочинів проти довкілля, осіб, які їх вчинили осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та засуджених в Україні осіб протягом 2001-2007 років

Показники (за роками)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Середнє значення
Кількість зареєстрованих злочинів	1374	1247	1977	1877	2165	1919	1690	1750
Темп приросту / зниження у % до попереднього року	-	- 9,2	58,6	- 5,1	15,3	- 11,4	- 11,9	6,1
Кількість виявлених осіб, що вчинили злочини	1681	1213	1556	1352	1477	1441	1370	1441
Темп приросту / зниження у % до попереднього року	-	- 27,8	28,3	- 12,9	9,2	- 2,4	- 4,9	- 1,8
Співвідношення кількості зареєстрованих злочинів та виявлених осіб, які їх вчинили	0,82	1,03	1,27	1,39	1,50	1,33	1,23	1,21
З числа виявлених осіб, що вчинили злочини, притягнуто до кримінальної відповідальності	1421	1129	1360	1276	1334	1349	1244	1302
Темп приросту / зниження у % до попереднього року	-	- 20,5	20,5	- 6,2	4,5	1,1	- 7,8	- 1,4
Кількість осіб, засуджених за вчинення злочинів	842	836	848	965	784	944	871	870
Темп приросту / зниження у % до попереднього року	-	- 0,7	1,4	13,8	- 18,7	20,4	- 7,7	1,4

Діяльність правоохоронних органів з виявлення злочинів проти довкілля, осіб, які їх вчинили, притягнення винних до відповідальності та засудження за період з 2001 по 2006 роки ілюструє Рис. 1.

Статистика судимості за злочини проти довкілля протягом 2001 – 2007 років характеризується максимальним значенням засуджених осіб у 2004 році – 965 та мінімальним у 2005 році – 784 особи.

Структура судимості за злочини проти довкілля практично повністю складається із злочинів, що пов'язані з корисливими посяганнями на природні ресурси. Так, у 2007 році питома вага кількості засуджених осіб за окремі злочини проти довкілля становила: забруднення або псування земель – 0,1 % (1), порушення правил охорони надр (ст. 240 КК) – 28,1 % (245), порушення правил охорони вод – 0,3 % (3), знищення або пошко-

дження лісових масивів (ст. 245 КК) – 0,7 % (6), порушення законодавства про захист рослин – 0,1 % (1), незаконна порубка лісу – 29,3 % (255), незаконне полювання – 2,4 % (21), незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом – 38,6 % (336), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об’єктів природно-заповідного фонду – 0,1 % (1), безгосподарське використання земель – 0,1 % (Рис. 2).

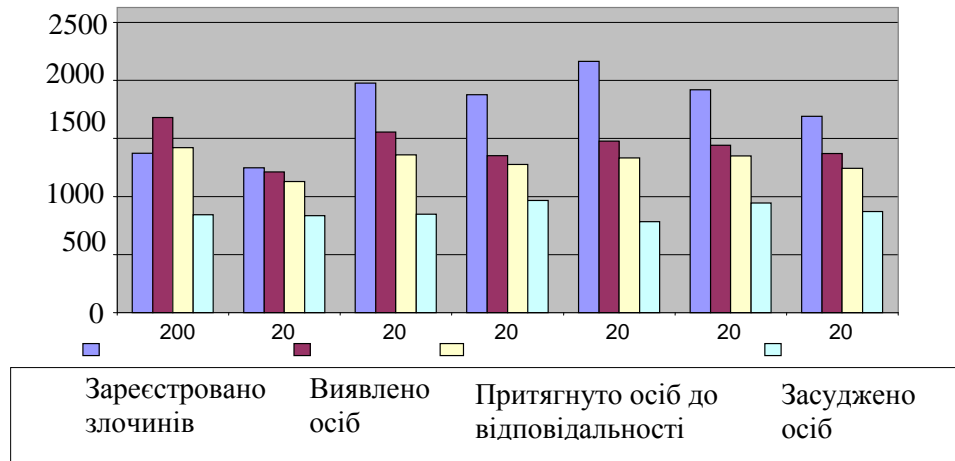

Рис. 1. Співвідношення зареєстрованих злочинів проти довкілля, виявлених, притягнутих до відповідальності та засуджених за їх вчинення осіб в Україні за період з 2001 по 2007 рр. (за даними Департаменту інформаційних технологій МВС та Державної судової адміністрації України)

Аналіз правозастосовної практики дозволяє виявити чітку тенденцію, що була притаманна діяльності правоохоронних органів ще в радянські часи [1, с. 267]: застосовуються норми про відповідальність за злочини, пов’язані з незаконним заволодінням природними ресурсами. Як видно з наведеної діаграми, доля засуджених осіб за злочини, пов’язані із забрудненням або знищенням окремих об’єктів довкілля (забруднення або псування земель, порушення правил охорони вод, знищення або пошкодження лісових масивів, умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об’єктів природно-заповідного фонду, безгосподарське використання земель) становить 1,6 %.

Рис. 2. Структура судимості за злочини проти довкілля у 2007 році (за даними Державної судової адміністрації України)

Разом з тим, злочини, пов'язані із забрудненням природного середовища, як такі, що являють надзвичайну небезпеку екосистемам та здоров'ю людей, залишаються практично безкарними. Як свідчать статистичні дані, таке становище є типовим для правозастосовної практики в сфері охорони довкілля. Так, в Україні за період з 2001 по 2007 роки, за забруднення або псування земель (ст. 239 КК) засуджено всього 10 осіб, забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК) – 1, порушення правил охорони вод (ст. 242 КК) – 6, забруднення моря (ст. 243 КК) – 1.

Як справедливо зазначається у науковій літературі [2, с. 115], таке зміщення пріоритетів на протидію незаконному видобутку природних ресурсів без приділення уваги боротьбі із забрудненням природного середовища пояснюється не тільки недостатньою увагою до екологічних проблем, але й слабкою судовою перспективою кримінальних справ про злочинне забруднення довкілля. І це пов'язано також з дефіцитом спеціального професіоналізму слідчих, труднощами проведення дорогих експертиз, закріплення доказів, низькою якістю матеріалів, що надходять з контролюючих органів. У результаті кримінальні справи про злочинне забруднення на стадії розслідування набагато частіше припиняються, ніж доходять до суду.

Розглядаючи практику призначення покарання за злочини проти довкілля, можна зробити висновок, що злочинці дуже часто залишаються фактично безкарними навіть за тими нечисленими справами, що були розслідувані та передані до суду.

Так, частка осіб, справи у відношенні яких було закрито, становила 26,2 % (310 з 1184) від кількості осіб, вироки щодо яких набрали законної сили у 2007 році. Даний показник є суттєво більшим – у 1,5 разу – за аналогічний показник за всіма категоріями злочинів в Україні (18,0 %).

Аналіз підстав, за якими закривались справи даної категорії, дозволив встановити такий їх розподіл: у зв'язку з дійовим каяттям – 17,4 % від загальної кількості осіб, справи яких було закрито; у зв'язку із зміною обставин – 20,6 %; у зв'язку з передачею особи на поруки – 7,7 %; у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього – 0,6 %; у зв'язку з амністією – 50,0; у зв'язку із смертю та з інших підстав – 3,2 %.

Значна частина засуджених осіб звільняється від покарання. У 2007 році їх частка становила 36,3 % (316) від кількості засуджених осіб за злочини проти довкілля (871). Найчастіше застосовувалось звільнення від покарання з випробуванням – 32,8 % (286).

Як покарання найчастіше застосовується штраф: у 2007 році, наприклад, за вчинення злочинів проти довкілля в Україні до штрафу (як основного виду покарання) засуджено 60,4 % (526) осіб від їх загальної кількості. Цей показник набагато перевищує питому вагу засуджених до штрафу в структурі застосованих основних видів покарання в Україні, частка якого має стійку тенденцію до збільшення протягом останніх чотирьох років. Так, за відомостями Верховного Суду України та Державної судової адміністрації України, штраф як основна міра покарання застосовувався в 1996 р. у 13,1 % випадків, 1997 р. – 9,8 %, 1998 р. – 6,0 %, 1999 р. – 3,9 %, 2000 р. – 2,9 %, 2001 р. – 3,1 %, у 2002 р. – 5,4 %, у 2003 р. – 4,4 %, у 2004 р. – 5,6 %, 2005 р. – 6,6 %, 2006 р. – 8,8 %, 2007 р. – 10,2 %.

Звертає на себе увагу незначна кількість випадків застосування такого додаткового виду покарання, як конфіскація майна. Питома вага осіб, засуджених до конфіскації майна за злочини проти довкілля, є стабільно незначною та становить близько 1,5 – 2 %. У 2004 році такий вид покарання було застосовано лише до 13 осіб, у 2005 році – до 10, у 2006 році – до 15, а у 2007 році – до 16 осіб. Зважаючи на корисливу спрямованість злочинів, за якими, як правило, засуджувались екологічні злочинці, такий показник та-

кож слід вважати одним з недоліків слідчо-судової практики за злочинами даної категорії.

Аналіз звіту про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання, що застосовані до осіб, які вчинили злочини проти довкілля, в Україні за період 2004-2006 років (форма № 6 Державної судової адміністрації України) дозволяє зробити висновок, що більш суворі види покарання за злочини проти довкілля застосовуються вкрай рідко: у 2007 році до позбавлення волі засуджено – 1,0 % (9), обмеження волі – 1,6 % (14), арешту – 0,2 % (2), громадських робіт – 0,3 % (3).

Вбачається, що така лібералізація покарання стосовно більшої частини осіб, які вчинили злочини зазначеної категорії, – захід, мабуть, вимушений та обумовлений соціальним і матеріальним становищем засуджених. Це пов'язано, швидше за все, з тим, що переважна більшість засуджених при відсутності легальних і стабільних джерел існування намагається вижити за рахунок природи. Так, частка засуджених, які на момент учинення злочину мали офіційний статус безробітного, а також працевдатних, які не працювали та не навчалися, становила у 2007 році в структурі засуджених за злочини проти довкілля 76,7 %. Крім того, засуджуються, головним чином, особи за злочини, пов'язані з протиправним заволодінням природними ресурсами (статті 240, 246, 248, 249 КК), що відносяться до категорії невеликої та середньої тяжкості (наприклад, у 2007 році частка осіб, засуджених за вчинення зазначених злочинів, становила 98,4 % від загальної кількості засуджених за злочини проти довкілля).

Висновки.

Аналіз статистичних відомостей щодо застосування кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля дозволяє зробити висновок про те, що практика притягнення порушників екологічного законодавства до кримінальної відповідальності та призначення покарання за злочини даної категорії не повною мірою виконує каральну та превентивну функції. Незважаючи на те, що громадська думка зорієнтована на жорсткіше ставлення до злочинів даної категорії, судами припускаються невинуваті послаблення злочинцям при призначенні міри покарання.

Використана література

1. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды [Текст] / Ю.С. Шемшухенко, В.Л. Мунтян, Б.Г. Розовський. – К., 1978. – 279 с.
2. Королева М. Роль органов прокуратуры в обеспечении экологического благополучия населения РФ в 2002 – 2003 годах // Уголовное право. – 2004. – № 2. – С. 114-116.

~~~~~ * * * ~~~~~